

ӘОЖ 343.24.01

М.А. Турарова

М.О. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, қылмыстық құқық және қылмыстық процесс кафедрасы, магистрант, Қазақстан, Шымкент қ.

Шет елдердің қылмыстық заңнамаларындағы айыппұл

Аңдатпа. Мақалада шет елдердің заңнамасы бойынша айыппұл заңнамасын қолданудың ерекшеліктері көрсетіліп кетеді, яғни АҚШ, Ресей, Ұлыбритания, Швейцария сияқты мемлекеттердің қылмыстық құқықтық жүйесінде осы жазаны қолдану статистикасы, тәжірибеде кездесетін қиындықтары аталып кетеді.

Түйін сөздер: жаза, бас бостандығынан айыру, қылмыскер, айыппұл, санкция, түрме, магистрат, сотталушы, қылмыскерді әшкерелеу, факт.

Қылмыстық құқық ғылымында қылмыстылықты сақтандыру және қылмыскерлерді түзеу мақсатына жетуді қамтамасыз ететін неғұрлым тиімді жазаны іздеу үрдісі үздіксіз жүруде. Шетелдік құқықтанушылардың ғылыми зерттеуінің және сот тәжірибесінің негізінде 80-жылдардың ортасында бас бостандығынан айыру түріндегі жазаның тиімділігінің төмендігі туралы қорытынды жасалған болатын. Көптеген қылмыскерлерге қатысты бас бостандығынан айыруды қолдану ойдағыдай нәтижеге алып келмейтіндігі айтылған болатын. Бас бостандығынан айыру орнында ұстау қаржылық тұрғыдан, әлеуметтік жағынан да мемлекетке қымбатқа түседі, өйткені түрмелер қылмыстық әлемнің өзіндік мектебі болып танылды, онда қылмыстық іс-әрекеттер тәсілдерін жетілдіру үрдісі жүреді [1, 45 б.]. Түрмеде ұстаудың орнына балама ретінде мынадай жазаларды, айыппұл, бас бостандығынан айырусыз мәжбүрлеу жұмыстары, шартты соттау және т.б. айтылды. Қазіргі уақытта айыппұл түріндегі жаза дамыған шетелдік мемлекеттердің заңнамасында және сот тәжірибесінде кеңінен қолданылады.

Ақшалай жазалар ағылшын қылмыстық құқығындағы неғұрлым ертедегі санкциялар болып танылады. Әр жыл сайын әр түрлі ауырлық дәрежесіндегі қылмыстарды жасағаны үшін 1,5 миллионнан асатын айыппұлдар жүктелді.

Құқықбұзушы (қылмыстық жауаптылық жасына жеткен адам) кез келген қылмыс үшін айыппұл төлеуге сотталуы мүмкін. Егер де неғұрлым ауыр қылмыс үшін заңмен баламасыз жаза көзделінсе, айыппұл қолданылуы мүмкін, мысалы: өлім жазасы, өмір бойы немесе ұзақ уақыт түрмеге қамау.

Магистраттар сатында қылмыс үшін сотталынған адамдардың 95%-ы жыл сайын айыппұл төлеуге сотталады. Автожол құқықбұзушылығы үшін 98% жағдайларда айыппұл тағайындалады [2, 42 б.].

Ағылшын қылмыстық заңнамасы, Ресей заңнамасындағыдай айыппұлды негізгі де және қосымша да жаза шарасы ретінде тағайындау мүмкіндігін қарастырады, бірақ та ағылшын қылмыстық құқығында мұндай мазмұндағы терминология тікелей бекітілмеген.

Айыппұл соттың қарауы бойынша тағайындалады және бас бостандығын айырумен бірге немесе онсыз тағайындалуы мүмкін.

Соттың айыппұлдың жоғары шегін – 5 фунттен шектеусіз сомаға дейін қолдануы мүмкін, 13 жағдай белгілі болып отыр (ол егер айыппұл баламалы немесе бас бостандығын айырумен бірге жүктелсе онда 40-қа жуық).

Сонымен, Ресей құқығына қарағанда сотталушыларға айыппұл түрінде Корона соттарымен жүктелетін ақшалай сомаларды жалпы

заң шеңберінде шектеу ағылшын қылмыстық құқығында жоқ: сот 1215 ж. «әдеттен тыс және қатыгез» жазаларды қолданбауға шақыратын 1215 ж. «Еріктілік Хартиясын» және 1688 ж. «Құқық туралы Биллдің» ережелерін басшылыққа алуы тиіс.

Тек қана жекелеген статустарда көзделінген санкцияларда жол берілетін ақшалай жазаның жоғары шегі белгіленеді. Кәсіпкерлер мен жұмысшылардың арасындағы қатынастарды реттейтін заңдардың санкциясында аса ірі айыппұлдар берілген: жұмысшылар өздерінің кәсіподақтарының белсенділері арқылы бірқатар жағдайларда он мың фунт айыппұлды төлеуге сотталуы мүмкін. Мұндай жазалар бас бостандығын айырумен бірге тағайындалатын жағдайлар да аз емес [3, 109 б.].

Магистранттар соты «1967 ж. дейін, 1879 ж. «Жиынтық юрисдикция туралы» заң бойынша жалпы жиынтық юрисдикция тәртібімен қылмыс үшін 25 фунтқа дейін айыппұл жүктеуге өкілетті болды. Айыптау актісі бойынша қудаланатын қылмыстар, магистраттар сатысында қаралса, 100 фунт стерлинг жоғары сомасындағы айыппұлмен жазалады. 1967 ж. «Қылмыстық іс бойынша әділсоттылықты жүзеге асыру туралы» Заңымен көптеген қылмыстар үшін жоғары айыппұл сомасы қойға қарастырылды және бірден арттырылды.

Соңғы он жылдықта ағылшын соттарымен қылмыстық істі қарау тәжірибесінде ақшалай жазаларды және өтемақылық өкімдерді сотталушыларға қолданылатын негізгі жазалармен бірге кеңінен қарастыру тенденциясы байқалады. Ағылшын құқыққолданушы «аз зұлымдық келтіру қағидасын таңдауды басшылыққа алады, өйткені ағылшындардың жазалар жүйесін зерттеушілердің барлығы, айыппұлдар қоғамды қолсұғушылықтан шынайы қарамаса да, түрмеде ұстауға қарағанда бірқатар жетістікті жақтары бар. Ағылшын құқықбұзушыларының пікірінше, айыппұл түріндегі жаза неғұрлым әсер етудің тиімді шарасы болып танылады. Айыппұл қолдану тәжірибесін зерттеу көрсеткеніндей, қылмыскердің жасын және бұрынғы қылмыстық іс-әрекеттерінің санын ескере отырып сотпен жүктелетін репрессияның басқа түрлеріне қарағанда, қайталап сотты болудың неғұрлым төменгі дәрежесіндегі көрсеткішті берген.

Айыппұл түріндегі жазаны тағайындау ағылшын заңгерлерінің пікірінше, сотталушыны

түземейді, бірақ ол сонымен бірге (басқа жазаларға қарағанда) құқықбұзушыны «бұзбайды» және жазалау шарасын таңдау барысында негізгі себеп болып танылады деді.

Соңғы жылдары ағылшын заңнамасы айыппұлдың мөлшеріне және оны орындау тәртібіне қатысты бірқатар өзгерістерге түсті. 1967 ж. «Қылмыстық істер бойынша әділсоттылықты жүзеге асыру туралы» 1967 ж. «Жол қозғалысы қауіпсіздігі туралы», 1968 ж. «Ұрлық туралы», 1971 ж. «Шығын келтіру туралы», 1971 ж. «Есірткі заттарын тарату туралы» Заңдарына енгізілген жаңашылдықтар, магистраттар соттарымен жүктелетін айыппұлдардың сомасының жоғары шегін арттырды. Нақтырақ айтқанда, жиынтық юрисдикция тәртібімен қаралатын қылмыс үшін айыппұлдың жоғары сомасын 25-тен 100 фунтқа дейін, айыптау актісімен қудаланатын қылмыстар үшін (яғни неғұрлым елеулі қылмыстар) 400 фунтқа дейін көтерді.

1982 ж. қылмыстық юстиция туралы заңы жиынтық қылмыстар үшін төменгі шегі – 50 фунт стерлинг және жоғары шегі – 2000 фунт стерлингке дейін қарастыра отыра айыппұлдың мөлшерін адам әрі арттырды.

Жоғары юрисдикция соты жаза тағайындау барысында үкімді ұстау мерзімі міндетті түрде көрсетілуі тиіс, ол жаза орындалмаған жағдайда міндетті түрде сотталушымен өтеледі. Ағылшын заңнамасы бойынша бас бостандығынан айыру мерзімі айыппұлмен ауыстырылған жағдайда 12 айдан аспауы тиісті. Бұл жерде соттар құқықбұзушының материалдық жағдайын тексеру міндетін мойындарына алады, айыппұлды бөліп төлеу үшін белгілі бір уақыт беру мүмкіндігі де жоққа шығарылмайды. Сотталушыларға бақылауды жүзеге асыратын арнайы тұлғалар сот болып тағайындалуы мүмкін.

Кейбір жағдайларда айыппұлдың кейінге қалдырмастан түрмеде ұстау түріндегі баламалы жазаны мына жағдайларда қолдануға құқылы:

1) егер де айыппұл түріндегі жазаға сотталынған адам, төлеуден бас тартса, сотталушының айыппұлды төлеу үшін қажетті қаржысы бар деген мәліметті сот білген жағдайда;

2) егер сот айыппұлды төлеуге сотталған адам жазадан құтылу мақсатында жасырынуы мүмкін деген қауіп болса;

3) егер айыппұлды төлеуге сотталған адам,

бұрын түрмеде немесе басқа да бас бостандығын айыру орындарында жазасын өтеген болса;

4) егер де қылмыстардың жиынтығы бойынша сотталған адам түрмеде қамауға да сотталынса [4, 74 б.].

Ағылшын заңнамасында бірқатар жағдайларда, төлемеушіге мәжбүрлеу жұмыстар түріндегі жазаны тағайындау мүмкіндігі қарастырылған. Айыппұлдың бір бөлігі төленсе атқарылуы тиіс сағаттардың жалпы саны пропорционалды түрде азаяды. Қалған барлық жағдайларда айыппұлды жылдам төлеу үшін 9-дан 90 күнге дейін мерзімді ұсыну міндеті сотқа жүктеледі.

Айыппұлды жылдам төлеу мерзімі, оны төлеу үшін жеткілікті қаржыны өтеп алу мақсатында, жүктелетін айыппұлдың мөлшеріне байланысты сотпен анықталды.

Үкімде белгіленген мерзімде айыппұл төленбеген жағдайда мүлікті тізімге алу, төлемеушінің табысын қамауға алу және азаматтық сот өндірісі тәртібімен айыппұлды өтетіп алу туралы анықтама шығарылады.

Қылмыстық-құқықтық санкция ретінде айыппұл жеке сипатты иеленбейді, сотталушы үшінші тұлғалардың айыппұлды төлеуімен келіспейтіндігі туралы тікелей көрсеткен жағдайлардан басқа, өзге де тұлғалардың айыппұлды төлеу мүмкіндігі жоққа шығарылмайды.

1957 ж. Харристің ісін қарауға байланысты, айып төлеуші қайтыс болғаннан кейін, айыппұлды төлеуге қатысты сот прецеденті қалыптасты. 1952 ж. түрмеге және айыппұлды төлеуге сотталған Харрис түрмеде жазасын өтей жүріп бір жылдан кейін қайтыс болды.

Сот өзінің шешімінде, ақшалай жаза сотталушының өлуіне байланысты жойылмайды, және соттың талап етуі бойынша қаза болған адамға тиесілі мүліктен тиісінше өтетіліп алынды [3, 48 б.].

Қытайдың Қылмыстық кодексі жаза ретінде төленетін соманы қатаң анықтап белгілемейді, әр нақты жағдайда айыппұл мөлшері сотпен істің мән-жайына байланысты анықталады. ҚХР ҚК Ерекше бөлімінің бірқатар баптары айыппұл мөлшерін есептеу тәртібіне нұсқайтын қатысты анықтама санкцияларын белгілейді. Нақтырақ айтқанда, ол мыналарды құрауы тиіс:

1) тауарларды өткізу сомасының 50-ден 200 пайызға дейін (жасанды және саласыз тауарларды өткізгені үшін);

2) төленбеген салықтың бірден бес еселенген сомасына дейін;

3) салынған капиталдың жалған декларацияланған сомасының 2-ден 10 пайызға дейін;

4) «жасырылған» ақшаның 5-тен 20 пайыз сомасына дейін [5, 189 б.].

Айыппұлды тағайындау мүмкіндігі Қытайдың ҚК бойынша 264 жағдайда көзделінген. Айыппұлды төлеу бір уақытта да және жылдам да жүргізіледі. Егер де сотталушы үкімде көзделінген мерзімде айыппұлды төлемесе, судья мәжбүрлеу тәртібімен өндіріп ала алады. Ақша қаражаты болмаған жағдайда, үкімнің атқарылуын қамтамасыз ету мақсатында сот сотталушының мүлкінен өндіреді.

ҚХР ҚК 53-бабына сәйкес сотталушының материалдық жағдайының төмендігін назарға ала отыра, айыппұл мөлшерін төмендетуі әлде оны төлеуден толықтай босатуы мүмкін.

Айыппұл Швейцарияның қылмыстық заңнамасында неғұрлым реттелінген. Жазалау шарасы ретінде ол 122 қылмыстың іс-әрекеті жасағаны үшін көзделінген.

48-бапқа сәйкес айыппұлдың жоғары мөлшері 40.000 франкті құрайды. Егер адам пайдакүнемдік ниетпен қылмыс жасаса, судья айыппұлдың осы жоғары мөлшерімен байланысты емес, бұл судьялық қараудың шеңберін елеулі кеңейте түседі [5, 189 б.].

Бірақ та айыппұлды өз бетімен белгілеуге жол берілмейді. Төленуге тиіс соманы өз бетімен таңдауды шектеу үшін, Кодексте талап бар, судья үкімді шығару барысында оны ескеруі тиіс. Швейцария ҚК сәйкес адамның материалдық жағдайына байланысты айыппұлдың мөлшерін судья анықтайды.

Сонымен қатар айыппұлды тағайындау барысында сотталушының материалдық жағдайынан басқа, оның табысы, мүлкінің болуы, отбасылық жағдайы, отбасылық міндеттері (мысалы, алименттік міндеттемелер, қарт ата-аналарын немесе мүгедек-нәрестені асырай алу қажеттілігі), кәсібі, жасы, денсаулық жағдайы және т.б. мән-жайлар ескеріледі.

Швейцария ҚК 49-бабының негізінде сотталушы бір айдан үш айға дейінгі мерзімде айыппұлды төлеуі қажет. Егер сотталушы Швейцарияда тұрақты тұрмаса, ол айыппұлды бірден төлеуге міндетті немесе оны қамтамасыз етуді ұсынады.

Сотталушының жағдайына байланысты оған айыппұлды бөліп-бөліп төлеуге немесе тегін жұмыстарды істеу арқылы өтеуге рұқсат етіледі. Егер сотталушы белгіленген мерзімде қажетті соманы өтемесе немесе оны басқа жолмен өтемесе, онда айыппұл мәжбүрлеу тәртібімен өтелінеді. Егер де аталған шара тиімсіз болса, судья айыппұлды қамаумен ауыстырады. Бұл жерде айыппұлды 30 франк бір күн қамауға алумен теңестіріледі. Қамаудың жоғары мерзімі үш айдан аспауы қажет [5, 190 б.].

Судья, егер сотталушы айыппұлды төлемеу объективті себептермен байланысты екендігін дәлелдесе, мысалы, сотталушының науқастануы айыппұлды қамаумен ауыстыруға құқылы.

Германия қылмыстық заңнамасына сәйкес айыппұл жазаның негізгі түрі болып танылады және тек бас бостандығынан айырумен ғана бәсекеге түсе алады. Айыппұлды тағайындау мүмкіндігі Германияның Қылмыстық кодексімен екі жүз елуден астам жағдайларда қарастырылған. Айыппұлдар екі түрге – ақшалай (254 жағдайда) және мүліктік (14 жағдайда) деп топтастырылады.

Ақшалай айып күндізгі ставкаларда тағайындалады. Күндізгі ставкалардың төменгі мөлшері – 5, жоғары мөлшері – 360. Күндізгі ставканың мөлшері адамның жеке және материалдық жағдайын ескере отыра анықталады. Бұл жерде күніне орташа табуы мүмкін таза кіріс, сондай-ақ басқа да өмір сүру көздері ескеріледі [5, 191 б.].

Сотталушының ақшалай айыппұлды бөліп төлей алмау мүмкіндігі жағдайында, сот төлеуді кейінге қалдыруға немесе айыппұлды бөліп төлеуге рұқсат етеді. Төленбеген ақшалай айыппұлды бас бостандығынан айырумен де қарастырылған. Бір күндізгі ставкаға бас бостандығынан айырудың бір күні сәйкес келеді. Бас бостандығын айырудың төменгі мерзімі бір күнді құрайды.

Қылмыстық пайда табу мақсатында ауыр пайдакүнемдік қылмыстарды жасағаны үшін мүліктік айыппұл тағайындалуы мүмкін. Жазаның аталған түрі тек қана сазайын тарттыру құзыреттерін атқарып қоймайды. Ол қылмыстық іс-әрекет нәтижесінде алынған пайданы алуға бағытталған. Ереже бойынша келесідей қылмыстарды ақша белгілерін және төлем белгілерін қолдан жасау, адам саудасы және жеңгетайлықтың ауыр жағдайы, бандамен

жасалынған ұрлықтың аса ауыр жағдайы, құмар ойындарды заңсыз ұйымдастыру сияқты іс-әрекеттерді жасағаны үшін мүліктік айыппұл жазасына тартылады [5, 192 б.].

Ақшалай айыппұлға қарағанда мүліктік айыппұл күндізгі ставкалармен есептелінбейді, сотпен анықталған нақты ақшалай сомамен белгіленеді. Мүліктік айыппұлдың төменгі шегі заңдарда көрсетілмеген. Жоғары шегі болса сотталушының мүліктік құнымен шектеледі.

Ақшалай айыппұл Фин қылмыстық заңнамасындағы сотталушының мүліктік құқығын қозғайтын бірден-бір белгілі жаза. Жазаның аталған бір түрі Финляндия ҚК-нің 2-тарауы §4-6 берілген. Ақшалай айыппұлды өтетіп алу тәртібі айыппұл түріндегі жазаны тікелей атқаруға арналған өзге де заң актілерімен реттелінеді.

Басқа да шет елдердегідей Финляндияда да ақшалай айыппұл неғұрлым жиі қолданылатын жазаның түрі болып танылады. Финляндия Қылмыстық кодексіне сәйкес құқықбұзушыға жүктелетін айыппұл «күндізгі айыппұл» деп аталатынмен анықталады. Бір рет тағайындалатын «күндізгі айыппұлдардың» саны қылмыстың ауырлығына, мөлшері сотталушының тобына байланысты. «Күндізгі айыппұл» салықтарды есептеу арқылы ай сайынғы жеке табысымен анықталады.

Қылмыстық кодекстің 2-тарауы §4 2-бөлігіне сәйкес «ақшалай айыппұлды тағайындау барысында сот өзінің қарауы бойынша жаза үшін үстемақы ретінде қай ақша сомасы қабылдануы тиіс екендігі, жазаланушы сөзі анықталғанын немесе тиісті уақыты анықтағанын және оның материалдық қамсыздануын, отбасын асырау міндетін, сондай-ақ оның төлем қабілеттілігіне әсер ететін басқа да жағдайлар ескерілуі қажет» [6, 51 б.].

Айыппұлдың жалпы мөлшері үстемақыны құрайтын ақша сомасын тағайындалған үстемақы сомасына көбейту арқылы анықталады.

Егер жаза жиынтық бойынша тағайындалмаса төменгі ақшалай айыппұл бір үстемақыға, жоғарысы – 300 үстемақыға тең. Ақшалай айыппұл түрінде жаза тағайындай отыра, сот бір уақытта ақшалай айыппұл қолдай нақты жазалармен ауыстырылатындығын анықтайды, егер де сотталушы өз еркімен төлемесе, соттың үкімінде тәртіппен өтетіп алу мүмкін емес.

Финляндия қылмыстық заңнамасы ақшалай

айыппұлды бас бостандығынан айырумен айырбастау мүмкіндігін қарастырады. Егер де өз еркімен немесе мәжбүрлі тәртіппен үкімді орындата алмаса және айыппұл сомасы төленбесе, айыппұлдың орнына бас бостандығынан айыру тағайындалады. Бірқатар шет елдердің заңнамаларына, сондай-ақ Ресей қылмыстық құқығына қарағанда, Финляндия ҚК-де ақшалай айыппұл тағайындалған адамға айыппұлды төлеуде ешқандай кейінге қалдыру немесе басымдықтар берілмейді. Сол себепті тағайындалған ақшалай айыппұлдың орнына қолданылатын бас бостандығынан айыру жазаны өтеудің өте жиі кездесетін құралы болып саналады. Сонымен қатар ақшалай айыппұлды түрмеде ұстаумен ауыстыруға нақты тәртіп белгіленген (10 күн ұстау 10 үстемақыға сәйкес келеді).

Франция Қылмыстық кодексінің құрылымы күрделі. Өйткені қылмыстық-құқықтық нормалар мемлекеттік биліктің заңшығарушы органдары ғана емес, атқарушы органдар да шығара алады, кодекс екі бөліктен: заңшығарушы және регламентті деп бөлінеді. Регламентті бөлігі бір жағынан Парламент өкілеттіктерін атқару шеңберінде Мемлекеттік Кеңеспен қабылданған ережелер, екінші жағынан, өзінің құзыреті шеңберінде қабылданған ережелер және құқықбұзушылықтың нақты түрлерінің белгілерін және олардың санкцияларын анықтайтын ережелер [7].

Франция Қылмыстық кодексі жазаны негізгі және қосымша деп бөледі, сондай-ақ қылмыстық іс-әрекеттерді үш санатты санаттауға сәйкес үш түрге: қылмыстық, түзеу және полицейлік деп бөлінеді. Айыппұл түзеу және полицейлік жаза болып танылады.

Айыппұл қылмыс үшін де, терісқылық үшін де негізгі де немесе жаза ретінде де тағайындалады. Франция ҚК бойынша айыппұл бас бостандығын айыруға (түрмеде ұстау) қосымша жаза ретінде жиі тағайындалады.

Франция қылмыстық құқығы бойынша айыппұлдар 330 жағдайда қарастырылады және ақшалай айыппұлдар (бір рет алынатын) және айыппұл құн деп топтастырылады. Айыппұл мөлшері жасалынған қылмыстық қолсұғушылықтың ауырлығына байланысты анықталады және бірнеше миллионға жетеді.

Айыппұл-құн түріндегі жаза сотпен белгіленген соманы қазынаға сотталушының

тұрақты түрде төлеу міндетті. Айыппұл-құнның жоғары саны – 360.

Айыппұл төленбеген жағдайда Франция ҚІЖК сәйкес сотталушы қамау үйінде мәжбүрлі түрде ұсталуға тартылады. Айыппұл сомасына байланысты ұстаудың ұзақтығы бес күннен екі айға дейін белгіленеді. Бірақ та берешекті өтеу үшін жеткілікті ақша сомасын төлей отырып аталған шараны атқаруды тойтарады немесе тоқтатады [5, 189 б.].

Мәжбүрлеп ұстау кәмелетке толмағандарға, 65 жастан асқандарға, сондай-ақ өзінің төлем қабілетсіздігін дәлелдеген сотталушыларға қолданылмайды. Франция ҚИК 753-бабына сәйкес мәжбүрлеп ұстауды бір уақытта еріне және әйеліне қолданылмауы қажет. Бір ерекшелігі аталған ереже қатысушы ерлі-зайыптыларға ғана емес, сондай-ақ әртүрлі қылмыстар жасаған жұбайларға да қолданылады [5, 198 б.].

Қылмыстық кодекс судьяға төменгі шектен төмендеу жаза тағайындау мүмкіндігін ұсынады немесе жазаның басқа неғұрлым қатал түріне өтуге мүмкіндік береді. Осы жағдайларға байланысты сот немесе басқа қылмыстық іс-әрекет үшін жауаптылықты белгілейтін әр нақты бапта, жеңілдететін мән-жайлардың іс-әрекеті барысында, төмендегісін көрсетпестен жазаның жоғары шегі белгіленеді [4, 144 б.].

Сонымен қатар қылмыстық заңнамада үш жылдан аспайтын мерзім ішінде соттың шешімі бойынша тағайындалған айыппұлды бөліп-бөліп атқару қарастырылады.

Айыппұлды бөліп төлеуді тағайындау барысында медициналық, отбасылық, кәсіби немесе әлеуметтік сипаттағы себептері ескеріледі.

АҚШ-та, жалпы шарттар үшін, сондай-ақ федеральды деңгейде де жазалар болып өлім жазасы, бас бостандығынан айыру және айыппұл танылады. Неғұрлым кең тараған жаза ретінде бас бостандығынан айыру танылады, онымен қолданылу жиілігіне байланысты айыппұл бәсекелес алады. Айыппұл негізгі және қосымша жаза ретінде де танылады. Егер муниципалды қаулы (ордонепс) немесе фелония (қылмыс) жасалынса, негізгі жаза ретінде қолданылады. Ауыр, өлім жазасымен немесе өмір бойы бас бостандығынан айыру жазасымен жазаланатын қылмыстардан басқа, кез келген қылмыс үшін қосымша жазалар ретінде тағайындалады. Әрине, бірқатар штаттардың қылмыстық кодексі

бұл ережеден өзгешелеу. Мәселен, Огайо штатының ҚК бойынша аса ауыр адам өлтіруге кінәлі деп танылған адам өлім жазасына немесе өмір бойы бас бостандығынан айыру жазасына сотталады, оған қосымша жаза ретінде 25 мың доллар көлемінде айыппұл қолданылуы мүмкін [2, 42 б.].

Бірқатар баптардың санкциялары өзіндік тәсілмен берілген. Мысалы, ұшу аппаратын бұзу 10000 доллар мөлшеріндегі айыппұлмен немесе 20 жылға дейінгі түрмеге отырғызумен жазаланады.

Құмар ойындармен байланысты заңсыз іспен айналысу, – 20.000 доллар мөлшерінде айыппұлмен және (немесе) 5 жылға дейін түрмеге отырғызумен жазаланады. Штаттардың заңдарымен белгіленген іс-әрекеттің бірдей түрлері үшін белгіленген айыппұлдар бір-бірінен айырмашылығы зор [8, 45 б.].

АҚШ–тың сот тәжірибесінде айыппұл түріндегі жаза жиі қолданылады, ол жыл сайын мемлекетке миллиард доллардан астам пайда әкеледі.

Айыппұлды төлемеу бас бостандығынан айыруға алып келеді. Айыппұлмен және түрмеде отырғызудың өзара 5 долларына теңестіріледі. Айыппұлды бас бостандығынан айырумен ауыстыруға тек айыппұлды төлеуден бас тартқан жағдайда ғана жол беріледі. Айыппұлды бөліп төлеу мүмкіндігі жоққа шығарылмайды.

Жапония қылмыстық заңнамасы басқа да шетелдік мемлекеттерден ерекшеленбейді. Жапония Қылмыстық кодексі бойынша негізгі жазалар болып: өлім жазасы, қылмыстық қамау, айыппұл танылады. Айыппұл өз кезегінде айыппұл және шағын айыппұл деп бөлінеді. Айыппұлдың екі түрі де тек қана жүктелетін соманың мөлшеріне байланысты ажыратылады.

Статистика көрсеткеніндей, Жапонияның сот тәжірибесінде неғұрлым кең тараған жаза ретінде айыппұл танылады. Оған жыл сайын барлық сотталушылардың 95%-ы тартылады. Айыппұлдардың неғұрлым көпшілік бөлігі автокөлік қылмыстарына қолданылады (40%-ға дейін) [2, 90 б.]. Айыппұлды кәметке толмаған қылмыскерлерге тағайындау мүмкіндігі қарастырылады.

Нидерландыдағы қолданыстағы жазалар жүйесі жазалардың төрт түрін қарастырады, олардың ішінде кеңінен тараған және неғұрлым қатал жазалардың бірі болып табылады.

1983 ж. Қаржылық жазалар туралы Заңының кіріспесіне сәйкес, айыппұл ешқандай шектеусіз барлық қылмыстарға қолданылады делінген. Заң тұрғысынан барлық қылмыстар үшін айыппұлдың төменгі мөлшері белгіленген. Қылмыстардың санатына байланысты (атауы белгіленген) айыппұлдардың жоғарғы шегі өзгереді. Ең үлкен айыппұлдар алтыншы санаттағы қылмыстар үшін белгіленеді.

Нидерландыда айыппұл кәметке толмаған қылмыскерлерге қолданылуы мүмкін, бірақ та айыппұлдың неғұрлым төмен мөлшері берілмеген. Айыппұлды төлеуден отырғызылады, оның мерзімін судья белгілейді. Басқа да елдердегідей айыппұлды түрмеге отырғызумен ауыстыру тәртібі қарастырылған, дәрменсіз борышкерді отырғызудың төменгі (1 күн) және (12 ай) мерзімі белгіленген.

Испания қылмыстық құқығында айыппұл түріндегі жаза (202 құрамда көзделінген) күндізгі ставкалар жүйесі бойынша тағайындалады. ҚК–тің 50-бабына сәйкес айыппұлдың төменгі мөлшері – бес күндік жалақы, жоғары шегі – екі жылдық жалақы. Айыппұл келтірілген пропорционалды мөлшерде, қылмыс объектісінің бағалануына немесе қылмыстық іс-әрекетпен алынған пайда арқылы белгіленеді. Нақтырақ айтқанда, есірткімен байланысты қылмыстарды жасау барысында кінәлі адам айыппұлға тартылады, оның мөлшері Испания ҚК 368-бабына сәйкес өсірілген, өндірілген немесе сатылған есірткілік заттың үш еселенген құнына теңестіріледі [5, 190 б.].

Үкім шығарылғаннан кейін сотталушының материалдық жағдайы нашарлап кетсе, сот Испания ҚК 51-бабын басшылыққа ала отырып ерекше жағдайларда айыппұл мөлшерін шектеуі мүмкін.

Айыппұлды басқа да жаза түрімен ауыстыру мүмкіндігі қарастырылған (үкімде белгіленген мерзімде төлемеген жағдайда), ереже бойынша демалыс күндері қамауға алу, егер сотталушы келтірілген шығынға пара-пар мөлшерде айыппұлды төлемесе, ол бір жылға дейін мерзімге бас бостандығынан айыруға сотталады.

Көптеген батыс елдерінде заңды тұлғалардың қылмыстық жауаптылығы қарастырылатыны белгілі. Мәселен, ағылшын заңнамасы бойынша қылмыстық жаза шарасы ретінде айыппұлдарды заңды тұлғаларға қолдануға жол береді, бірақ қылмыс жасағаны үшін тұлғаға тағайындалатын

қылмыстық жазалар қолданыла алмайды. АҚШ-та штаттар деңгейінде, сондай-ақ федеральды деңгейде де заңды тұлғалар үшін жалпы негізгі жазалар болып айыппұл танылады. Мәселен, Огайо штатының ҚК §2929.31 әртүрлі санаттағы қылмыстарды жасағаны үшін ұйымдарға жүктелетін айыппұл мөлшерін анықтауға арналған. Италия қылмыстық заңнамасы бойынша заңды тұлғалардың өкілдері және басқа да адамдары қылмысты жасағаны үшін қудалана отырып, кәсіпорындарға, мекемелерге және басқа да ұйымдарға айыппұл түріндегі қылмыстық жаза қолданылады [9].

Сонымен, көріп отырғанымыздай айыппұл шет елдердің соттық тәжірибесінде жеке заңды тұлғаларға да кеңінен қолданылады. Батыс оқымыстылары біраз уақыттан бері мынадай қорытындыға келген, неғұрлым ауыр емес депиктілер үшін қысқа мерзімге бас бостандығынан айырғаннан гөрі, айыппұлды қолданған тиімді. Сонымен қатар шетелдік тәжірибені талдау көрсеткеніндей, айыппұлды тағайындау барысында мемлекет аталған жаза түрінен белгілі бір материалды пайда табу арқылы өзінің мүдделерін де ескереді. Ақшалай жазаларды кеңінен қолдану мынамен түсіндіріледі, оны атқару үшін үлкен күш-жігерді және қосымша қаржы шығындарын талап етпейді, бұл сөзсіз мемлекеттің экономикасы үшін маңызды фактор, айыппұлдар мемлекет бюджетін едәуір толтырады.

Қазақстан заңшығарушысы зерттеліп жатқан жазаның осы түрін кеңінен қолданудағы шет мемлекеттердің тәжірибесін ескеруі қажет. Айыппұл Қазақстанның сот тәжірибесінде кеңінен тараған жаза болуы тиіс. Бұл қылмыстық репрессияны үнемдеу есебінен жазаның мақсаттарына неғұрлым тиімді жетуді қамтамасыз етеді, сондай-ақ мемлекеттің қаржы ресурстарын сақтап қана қоймайды, сонымен қатар толықтыра түседі.

Әдебиеттер

1 Хельмут-Кури. А. Имеет ли наказание превентивный характер // Правоведение, 2001. – №5. – 44-48 бб.

2 Преступление и наказание в Англии, США,

Франции, ФРГ, Японии: Общая часть УП. – М.: Юридическая литература, 1991. – 202 с.

3 Оскантный В.В. Система уголовных наказаний в Англии. – Киев, 1977. – 219 с.

4 Крылова, Н.Е. Уголовное право зарубежных стран (Англии, США, Франции, Германии). – М.: Зерцало, 1998. – 294 с.

5 Малиновский А.А. Сравнительное право-ведение в сфере уголовного права. – М.: Международное отношение, 2002. – 289 с.

6 Клюконова Т.М. Уголовное право зарубежных стран: Германии, Франции, Финляндии, Общая часть. – СПб., 1976. – С.51.

7 О наказании в виде штрафа. – <http://www.refua.narod.ru/Kozochkin3-1-1.htm>.

8 Цокуева И. М. Штраф как вид уголовного наказания и проблемы его применения // Материалы международной научно-практической конференции. – Краснодар, 1997. – С.45.

9 Субъект преступления в зарубежном уголовном праве. – www.lowportol.ru.

References

1 Helmut-Kuri. A. Num poena Praecaventur // iurisprudencia, MMI. – № V. – Bb 44-48.

2 Crimina et poenae in Anglia, USA, Gallia, Germania eleifend, de communi nit. – M: Iuris, Litterarum MCMXCI. – ССII.

3 R. Oskantny Ugoloavnyh poenae ratio in Angliam. – Kioviensis, MCMLXXVII. – CCXIX p. IV. Krylova, NE Criminalis legem terris (Angliam, USA, Gallia, Germania) – Sl: Speculum, MCMXCVIII. – CCXCIV.

5 AA Malinovsky Lex comparativum in area criminalis legem. – Sl: relationum internationalium, MMII. – CCLXXXIX p.

6 TM Klyukonova Accedit lege peregrina: Germania, Gallia Finland parte generali. – St Petersburg.: MCMLXXVI. – P.51.

7 Ad poenam pulchra. – [Http://www.refua.narod.ru/Kozochkin3-1-1.htm](http://www.refua.narod.ru/Kozochkin3-1-1.htm).

8 IM penam criminalem poenam Tsokueva sicut forma et application quaestiones de eius // Internationalis conferentia scientifico-practica. – Krasnodar: MCMXCVII. – P.45.

9 De crimine reum in ius alienum. – [Www.lowportol.ru](http://www.lowportol.ru).

М.А. Турарова

Штраф в уголовном законодательстве зарубежных стран

В данной статье автор рассматривает особенности применения штрафа как вида уголовного наказания в зарубежных странах, также автор делает анализ статистики и проблем, возникающих при применении данного наказания.

Ключевые слова: наказание, лишение свободы, преступник, штраф, санкция, тюрьма, магистрат, подсудимый, избличение преступника, факт.

M.A. Turarova

Penalty in the criminal law of foreign countries

In this article, the author examines the views of the fine features of a form of criminal punishment in other countries, the author makes an analysis of statistics and the problems arising from the application of the penalty.

Keywords: punishment, imprisonment, criminal fines, penalties, imprisonment, the magistrate, the defendant, exposing criminal fact.